

УДК 94(477)

ДЕЛІБАЛТОВА Ю. В.

м. Прага, Чеська Республіка

ОСВІТА НА ПІДКАРПАТСЬКІЙ РУСІ В 20-ті РОКИ

В статті висвітлюється державна політика Чехословацької Республіки у галузі освіти українського населення, з'ясовуються правові засади становлення та розвитку національної освіти, задоволення освітніх запитів українців Підкарпатської Русі в 20-ті роки ХХ століття, розглядаються особливості цього процесу.

Ключові слова: Підкарпатська Русь, державна політика, національна освіта, чеські школи, українські школи, педагогічна преса.

Постановка проблеми. 20-ті роки ХХ ст. в історії Підкарпатської Русі (Закарпаття) – це період, позначений розбудовою освітньої галузі і першою вдалою спробою її українізації. Утвердження української ідеї в шкільництві насамперед було спричинене новими суспільними, соціально-економічними можливостями, які відкрилися для краю в умовах демократичного ладу тогочасної Чехословаччини.

В сучасних умовах розвитку демократизації суспільства у вивченні складних правових питань недавньої історичної минувшини дослідники звертаються до історії тоталітарних режимів та їх впливів на долю українського народу. Серед актуальних питань, які заслуговують на увагу, – державно-правове становлення української школи як вияву національної самосвідомості українського народу Підкарпатської Русі (Закарпаття) у 1919–1939 рр. Ця проблема досі не має однозначного трактування, що пов'язано з різними політичними підходами до вирішення національних питань у галузі освіти.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналізуючи наукові праці з цієї тематики, хотілося б відзначити, що питання становлення освіти на Підкарпатській Русі у часи володіння цим краєм Чехословаччиною вивчалось вітчизняними науковцями радянського періоду з історичної та політичної точок зору досить упереджено. Чимало з них звертали увагу на демографічну статистику 20–30-х рр. ХХ ст. із зазначеного питання, що досі досить актуальне (В. П. Копчак, С. І. Копчак). Окремі аспекти цієї тематики відображено в історико-правових працях В. С. Кульчицького, М. І. Кухти, А. П. Ткача, В. Ю. Ганчина, О. В. Кузьминця, В. С. Калиновського, П. А. Дігтяра, Л. І. Рябошапка, М. М. Нагорняка, історичних

та політологічних дослідженнях М. П. Гетьманчука, С. В. Віднянського, М. Є. Горєлова, О. П. Моця, П. Ю. Стерчо, Ю. Химинця, А. Штефана, педагогічних працях С. О. Сірополка та ін.

Хотілося б відмітити сучасних закордонних колег, які плідно працюють над дослідження історії Підкарпатської Русі в 20–30-х роках ХХ століття, а саме: професора Карлового університету (м. Прага) – Яна Рихліка, провідного фахівця Національного музею Чеської Республіки – Петра Скалу, магістра історії та фахового спеціаліста Національного архіву Чеської Республіки – Давіда Губеного, відомий канадського професора Роберт Магочі та інші. Разом з тим проблема державно-правового регулювання Чехословацькою Республікою становлення національної освіти, української (русинської) школи на Підкарпатській Русі (1919–1939 рр.) ще чекає на неупереджені фундаментальні дослідження.

Виклад основного матеріалу. Чехословацька влада здійснювала певні новації та провела велику роботу з метою підвищення освітнього рівня населення Підкарпатської Русі, де до кінця угорського панування налічувалося 60% неписьменних. Хоча шкільна повинність поширювалась й на дітей Підкарпатської Русі (від 6 до 14 років), але багато з них не могли через різні причини відвідувати школу, головню в тих районах, де населення жило хуторами, віддаленими один від одного великими відстанями. Такі діти залучалися до навчання на спеціально організованих курсах. Тільки у 1931–32 навчальному році налічувалося 170 таких курсів, де навчалось 9 176 дітей. У плані позашкільної освіти було організовано також 1 473 курси для дорослих неписьменних (на цих курсах навчалось

64,7 тис. осіб), засновано 348 народних читалень, 413 громадських бібліотек, створено 100 гуртків співів, 28 народних оркестрів і т.д. [1, с. 226]. Крім того, спостерігалася активна діяльність місцевого населення на ниві позашкільної освіти через культурні товариства, зокрема таких, як «Просвіта», русофільського Общества ім. О. Духновича, театральних труп і хорів. До становлення української (руської) освіти активно долучилися Педагогічне Товариство Підкарпатської Русі та «Школьная помощь» [2, с. 14].

У результаті зусиль державної влади та місцевих громадських організацій у 1936/37 навчальному році стан початкової освіти за національною ознакою характеризувався такими даними: з 973 початкових шкіл краю 463 мали українську або руську мови навчання, 365 – чеську, 117 – угорську, 24 – німецьку мови. У 1938 р. майже в половині шкіл навчання велося українською (руською) мовою (понад 330 вчителів навчали близько 145 тис. учнів). Із 11 гімназій краю п'ять були українськими або руськими [3, с. 77].

Навчальний план Берегівської гімназії за 1924–1925 роки, дає досить чітку картину шкільної політики на Підкарпатській Русі в даний період [4, с. 6].

І. Дерер визнав нездоровим у шкільній політиці штучне насадження чеських шкіл за рахунок шкіл з українською мовою навчання. На той час спостерігалася значна кількісна невідповідність у функціонуванні шкіл для населення краю за національною ознакою. Так, було загально визнаним, що чеські школи перебували у привілейованому стані, хоч здебільшого їх відвідували «жидівські діти» [5, с. 9]. І це не дивно, бо для комплектування тієї кількості чеських шкіл, що працювали у краї, бракувало дітей чеської чи словацької національностей, які там проживали.

Та незважаючи на це, кількість цих шкіл зростає. Так, якщо в Ужгороді у 1910 р. була одна чеська школа, то вже у 1920 р. – 4, а у 1926 р. – 8 [6, с. 57]. У 1921 р. чеські школи у краї становили 3,2% від загальної кількості шкіл, а в 1937 р. – вже 23% [7, с. 149–151].

Важлива роль у розвитку педагогічної думки в краї належала Педагогічному Товариству Підкарпатської Русі (1924 р.) та народовецькому освітньому товариству «Учительська громада» (1929 р.). На основі матеріалів I і II з'їздів Педагогічного Товариства автором визначено коло професійних зацікавлень учительства краю і виокремлено ряд актуальних проблем: реформування школи у

Предмет	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	Разом
Релігія	2	2	2	2	2	2	2	2	16
Малоруській язык	5	5	4	4	3	4	3	4	32
Ческій язык	3	4	3	3	3	3	3	2	24
Русскій язык	–	–	–	–	2	2	2	2	8
Латинській язык	6	6	6	5	5	5	4	5	42
Французскій язык (нѣмецькій)	–	–	4	4	5	3	3	3	22
Исторія	–	2	2	2	3	3	3	4	19
Географія	2	2	2	2	2	2	1	4	13
Математика	4	3	3	3	3	3	3	2	24
Начеркова геометрія	–	–	–	–	–	2	2	1	5
Природопис	2	2	–	–	2	2	2	2	12
Хемія	–	–	–	2	2	2	–	–	6
Физика	–	–	2	2	–	–	3	4	11
Филоз.пропедевтика	–	–	–	–	–	–	2	2	4
Рисования	3	3	2	2	–	–	–	–	10
Краснопис	1	–	–	–	–	–	–	–	1
Гимнастика	2	2	2	2	2	2	2	2	16
Разом	30	31	32	33	34	35	35	35	265

напрямі «діяльної, практичної і рідномовної української»; видання підручників і навчально-методичних посібників українською мовою; пошук нових підходів до виховання з урахуванням духовних потреб дитини, її природних інтелектуальних можливостей; організація просвітницько-культурної роботи серед населення краю [6, с. 144].

Українська педагогічна преса Закарпаття 20–30-х років ХХ ст. та її роль у національному вихованні молоді» розкрито витоки педагогічної преси досліджуваного періоду на терені краю, визначено її вплив на формування в учнів національного ідеалу.

Педагогічна преса 20–30-х років ХХ ст., визначає її соціальну роль, ґрунтуючись на таких джерелах: науково-педагогічні часописи («Підкарпатська Русь» (1923–1936 рр.); фахові педагогічні часописи («Учитель» (1920–1936 рр.), «Учительський голос» (1930–1938 рр.), «Наша школа» (1935–1938 рр.); дитячі педагогічні часописи («Пчілка» (1923–1932 рр.), «Наш рідний край» (1922–1938 рр.), «Віночок для підкарпатських діточок» (1920–1923 рр.; 1927–1938 рр.) [8, с. 31].

Журнал «Підкарпатська Русь» з 1923 по 1925 рік виходив у світ як наукове видання і вмщував статті з історії, географії, геології, природознавства, мистецтва, літератури, життя і побуту селян, фольклорні розвідки. У 1925 році він став органом Педагогічного Товариства Підкарпатської Русі [8, с. 35]. Найважливішими проблемами видавці «Підкарпатської Русі» вважали підготовку і видання підручників і художніх книг рідною мовою, реформування горожанської школи та системи підготовки вчительських кадрів, ріст кількісного та якісного складу Педагогічного Товариства Підкарпатської Русі. Часопис першим у крайовій педагогіці ввів до наукового обігу термін «краєзнавство», і на його сторінках утверджується думка про те, що гармонійний розвиток особистості передусім забезпечує наука про рідний край. Керуючись нею, видавці журналу визначили пріоритетними у своїй діяльності такі напрями: збір та обнародування фольклорних матеріалів (звичаї, повір'я, ворожіння, примовки, баяння, різдвяні й великодні ігри й пісні); дослідження з історії матеріальної культури,

аналіз давніх рукописів, знайдених на території краю; рецензії історико-краєзнавчих праць та художніх творів [8, с. 29].

Журнал «Учитель» був фаховим виданням, адресованим суто професійній учительській аудиторії, і основне своє завдання вбачав у об'єднанні прогресивної інтелігенції краю у справі розбудови нової школи. Часопис мав такі постійні рубрики: «Народне виховання», «Виховане і науковане», «Из живота учительской організації», «Из иностранного школьства», «Литература и новинки», «Статі юбилейні», які висвітлювали питання дидактики, психології, методики викладання предметів, теорії виховання, знайомили освітян з передовим педагогічним досвідом зарубіжних країн, літературними новинками краю [8, с. 40].

Упродовж перших п'яти років існування журнал «Учитель» працював над створенням програми демократизації тогочасної школи, яка передбачала налагодження атмосфери довір'я, гуманних стосунків між вихованцями і педагогом. У центрі уваги останнього – «душа дитини» з її потребами, уподобаннями, можливостями. Концептуальні засади програми закладені у десяти заповідях учителю, що були проголошені на І з'їзді Педагогічного Товариства Підкарпатської Русі (1925 р.) [8, с. 46].

З Особливе місце у розвитку рідномовної школи на Закарпатті у 20–30-ті роки ХХ ст. належить А. Волошину – ідейному провіднику прогресивного вчительства краю. Узагальнення поглядів С. Русової і А. Волошина на проблему виховного національного ідеалу та аналіз педагогічної преси досліджуваного періоду дали змогу встановити сутність і специфіку національного ідеалу у 20–30-ті роки ХХ ст. Це ідеал гармонійно розвиненої особистості: фізично досконалої, працелюбної, гуманної, чесної, національно свідомої і високomorальної. В галузі освіти були запроваджені в життя деякі конкретні заходи: уряд А.І. Волошина став добиватися введення в усіх школах, державних та інших установах обов'язкового викладання української мови [8, с. 49]; за короткий час завдяки зусиллям А. Штефана, начальника міністерства шкільництва, розширилася мережа українських шкіл

(відкрито гімназії з українською мовою навчання у м. Рахові, с. Білках на Іршавщині та с. Ракошині на Мукачівщині; почали діяти понад 50 нових горожанських та сільських народних шкіл); обговорювалося питання про відкриття народного університету й перенесення до Хусту з Праги Українського вільного університету [9, с. 168]. Активну діяльність на освітній ниві здійснювало товариство «Учительська громада», членами якого були близько 2 тис. представників нової української учительської генерації тощо. А в першому ж державному акті Карпатської України – Законі № 1, ухваленого сеймом 15 березня 1939 р., у § 4 зазначалося: «Державна мова Карпатської України є українська мова» [10, с. 242]. Такі дії української влади Карпатської України були закономірними, бо їх ініціатор – А. І. Волошин, видатний державний, громадсько-політичний, релігійний та педагогічний діяч Закарпаття, левову частку свого життя присвятив освітянській ниві: отримавши богословську та світську освіту, з 1900 р. викладав в учительській семінарії в Ужгороді, у 1917–1938 рр. був її директором; у 1899 р. перший на Закарпатті видав підручник з української (малоруської) мови, а всього написав 42 підручники й посібники з граматики, педагогіки, психології, логіки, фізики, хімії; десятки років боровся за національне відродження рідного краю, очолюючи громадські, політичні, господарські організації та виховуючи учительські кадри [11].

Водночас слід мати на увазі, що чеський уряд у населені українцями території вкладав більше коштів, ніж вилучав. Так, з 1919 р. до 1933 р. державні інвестиції на розвиток Закарпаття становили близько 1,6 млрд. крон, що сприяло значному пожвавленню економічного життя в краї [12, с. 115].

Проте, незважаючи на це українські школи не були належним чином забезпечені вчителями, не вистачало коштів на придбання найнеобхіднішого обладнання. Не кращою була ситуація і з неповними середніми, так званими «горожанськими», або їх ще називали «міщанськими» школами.

Так, у 1938 р. діяли 44 горожанські школи, з них 23 – з чеською мовою навчання [13, с. 10]. Уряд використовував їх для масової

чехізації закарпатських українців: якщо на тисячу українського населення припадало 10 учнів горожанських шкіл, то на таку ж кількість чеського населення – 100 учнів.

Не справилися також сподівання нечисельної української інтелігенції щодо організації управління краєм з участю місцевих представників та послідовного втілення в життя прав українства, у тому числі і на розвиток національної освіти. На пост першого губернатора Підкарпатської Русі президент ЧСР Т. Г. Масарик запросив вихідця з України, молодого адвоката, але громадянина США Г. Жатковича, сформувавши його адміністрацію з чехів. Спроби губернатора запровадити широку автономію були безуспішними і 16 жовтня 1921 р. Г. Жаткович залишив свій пост, висловивши протест уряду ЧСР, а наступного дня у зверненні до закарпатців заявив про неможливість досягнення Підкарпатською Руссю повної політичної, культурної, економічної, адміністративної і народної автономії – самоуправління. Призначений після нього губернатором А. Бескид, адвокат, політичний і громадський діяч, не мав реальної влади. Натомість краєм керував віце-губернатор А. Розсипал, чех за походженням, та очолювана ним адміністрація, до складу якої входили чехи [7, с. 221]. Участь українців у роботі державних установ була обмеженою: серед 2346 державних службовців був лише 301 українець (13%) [9, с. 249]. У 1937 р. за губернатора К. Грабаря (1935–1938) були зроблені перші кроки до розширення автономії Карпатської України, утворено губернську раду тощо.

Висновки. Підкарпатська Русь серед усіх окупованих різними державами українських земель (Республікою Польщею, королівською Румунією та Чехословацькою Республікою) була у порівняно кращому політичному і соціальному становищі. Політика щодо національних меншин стала пробним каменем для тих держав, які виникли у Центральній та Східній Європі після першої світової війни. І єдиною, хто більш-менш задовільно склав цей екзамен на демократію, була Чехословачина.

І хоча, освітня політика на Підкарпатській Русі в 20-х роках ХХ століття мала певні

недоліки: невивстачало підручників, вчителів, приміщень, невіршення мовного питання, проте ту працю, яку провела чеська влада на освітній ниві не можуть затьмарити ці недоліки, оскільки результати були безперечними як в освітній так і в цілому в культурній сфері життя Підкарпатської Русі в 20–30-х роках ХХ століття.

Список використаних джерел

1. Нариси історії Закарпаття в 3-х т. — Т. II (1918–1945). — Ужгород: Закарпаття, 1995. — 663 с.
2. Pešek Josef. Kulturní poměry a osvětová práce v Podkarpatské Rusi. — Užhorod. — 1921. — 68 str.
3. Richard D. Podkarpatská Rus jindy a nyní: politické a národohospodářské načrtky z Podkarpatské Rusi. Mukačevo. — 1927. — 136 str.
4. Výroční zpráva za školní rok 1924–1925 Gymnazium v Berehovo. — А. Алискевич. — Ужгород. — 1925. — 46 str.
5. Сірополко Ст. Культуртрегери на виворіт / Ст. Сірополко // Свобода. — (Ужгород). — 1931. — 14 травня. — с. 8–12

6. Сворак С.Д. Народна освіта у західноукраїнському регіоні: історія та етнополітика (1944–1964 рр.) / С. Д. Сворак. — К.: Правда Ярославичів, 1998. — 240 с.
7. Шляхом до щастя: Нариси історії Закарпаття / кол. авторів. — Ужгород: Карпати, 1973. — 478 с.
8. Кухта М.І. Роль педагогічної преси Закарпаття (20–30-ті роки ХХ ст.) у формуванні виховного національного ідеалу. — Ужгород. — 1997. — 52 с.
9. Химинець Ю. Закарпаття – земля Української держави: Нотатки з історії Закарпаття / Ю. Химинець. — Ужгород: Карпати, 1991. — 343 с.
10. Національні відносини в Україні у ХХ ст.: збірник документів і матеріалів. — К.: Наукова думка, 1994. — 560 с.
11. Національні відносини в Україні у ХХ ст.: збірник документів і матеріалів. — К.: Наукова думка, 1994. — 560 с.
12. Nevyhoštěný Josef. Finansem na Podkarpatské Rusi. — Praha. — 2002. — 204 str.
13. Яцина О.Ф. Педагогічна і культурно-освітня діяльність товариства «Просвіта» на Закарпатті (1920–1939): дис. канд. пед. наук. — Прикарпатський нац. універ. ім. Василя Стефаника. — Івано-Франківськ, 2009 р. — 24 с.

ДЕЛИБАЛТОВА Ю.В.

ОБРАЗОВАНИЕ НА ПОДКАРПАТСКОЙ РУСИ В 20-е ГОДЫ ХХ ВЕКА

В статье раскрывается государственная политика Чехословацкой Республики в сфере образования украинского населения, выясняются правовые основы становления и развития национального образования, удовлетворение образовательных запросов украинцев Подкарпатской Руси в 20-е годы ХХ века, рассматриваются особенности этого процесса.

Ключевые слова: Подкарпатская Русь, государственная политика, национальное образование, чешские школы, украинские школы, педагогическая пресса.

DELIBALTOVA Y.

EDUCATION IN SUBCARPATHIAN RUSSIA IN THE 20TH YEARS OF THE XX CENTURY

In article the state policy of the Czechoslovak Republic in education of the Ukrainian population reveals, legal bases of formation and development of national education, satisfaction of educational inquiries of Ukrainians of Subcarpathian Russia in the 20th years of the XX century become clear, features of this process are considered.

Keywords: Subcarpathian Russia, state policy, national education, Czech schools, Ukrainian schools, pedagogical press.

Стаття надійшла до редколегії 1.07.2014